

Єлісавенко Ю. А., науковий співробітник, Смашнюк Л. В., науковий співробітник, Василевський О. Г., к.с.-г.н., старший науковий співробітник (ДП «Вінницька лісова науково-дослідна станція»)

ПАРКИ-ПАМ'ЯТКИ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ЯК БІОЦЕНТРИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОМЕРЕЖІ

Стаття присвячена дослідженню екологічного стану парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Східного Поділля як об'єктів збереження біорізноманіття. На основі проведених польових досліджень в мережі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва на території Східного Поділля було встановлено, що більшість з них мають незадовільний і критичний екологічний стан, що є важливою проблемою для формування регіональної екомережі. Встановлено причини погіршення екологічного стану дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва регіону.

Ключові слова: парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, природно-заповідний фонд, екомережа, біорізноманіття, збереження, відновлення, Східне Поділля.

Вступ. Особливе місце у природоохоронній справі Вінниччини відведено паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва. На сьогодні до реєстру природно-заповідного фонду Вінницької області включено 36 парків загальною площею 762,77 га, що становить 1,4% від площі ПЗФ області, з них 11 (393,57 га) – це об'єкти загальнодержавного значення і 25 (369,2 га) – місцевого значення [5].

Заповідні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва є важливими об'єктами збереження біотичного різноманіття корінних та інтродукованих деревних видів. Тому вони є важливими компонентами формування екомережі і їм відводиться роль біоцентрів.

Переважна більшість парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини – це старовинні парки, створені у кінці XVIII-XIX століть. Свого часу парки закладались навколо великих маєтків, що були власністю окремих заможних родин. Створювались вони з використанням природних особливостей ландшафтів, збагачувались штучними насадженнями, ставками, архітектурними спорудами і займали значні площі.

В наш час дані об'єкти використовуються як місця масового відпочинку або як території озеленення оздоровчих та лікувальних ус-

танов, а отже, перебувають в умовах інтенсивних рекреаційних навантажень, що призводить до погіршення їх санітарного стану [1].

Експлуатація парків в умовах інтенсивних рекреаційних навантажень і недостатнього догляду за насадженнями вносить суттєві зміни в загальну структуру цих природно-антропогенних комплексів. Для більшості парків актуальним є питання про проведення реконструкції насаджень, спрямованої на збагачення видового складу, відновлення первинних ландшафтів, повернення домінуючої ролі тим видам, які складала основу парку при його закладці, або у період розквіту [4].

Аналіз досліджень та публікацій. Справжній сплеск розвитку садово-паркового мистецтва в Україні пов'язаний із поширенням бароко, український різновид якого, на відміну від західноєвропейського, перш за все характеризує підкреслена народність, найбільш виявлена у вітчизняній архітектурі, і, відповідно, у садово-парковому мистецтві. Паркова архітектура в Україні долає стильові зміни швидше за інші види мистецтв, і впродовж одного століття тут відбулося формування і розквіт регулярного, пейзажного, романтичного і сентиментального парку. Саме період XVIII–XIX століття подарував світові взірці неповторного українського паркобудівництва [2].

Період розквіту більшості старовинних парків припадає на до-революційний період. Перша світова війна, революційні події завдали відчутну шкоду палацово-парковим ансамблям. В багатьох з них палаци були зруйновані, насадження пошкоджені. При нових владах паркам далеко не завжди приділяли стільки уваги, як раніше. Часто установи, які вели догляд, не мали необхідних можливостей, а виконавці – знань. Це зумовило початок процесу деградації. Свій внесок у деградацію парків зробила також війна 1941–45 рр.

Не можна сказати, що в наступні роки нічого не робилося для охорони і відновлення парків, але не завжди цього було достатньо. В наш час, у зв'язку з природним старінням насаджень, їх деградація ще більше посилилась [1; 3].

Мета статті. Метою наших досліджень було вивчення сучасного стану дендрофлори парків-пам'яток садово-паркового мистецтва в зв'язку з досягненням віку стиглості окремими деревними видами та значним антропогенним навантаженням на паркові об'єкти.

Методика досліджень. Дослідження проводилися в межах мережі парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінницької області загальнодержавного значення. Обстеження проводилось шляхом візуального огляду дерев з визначенням їх санітарного стану, ступеня

аварійності, наявності пошкоджень та патогенів. Рекомендовано заходи щодо підвищення стійкості паркових фітоценозів.

Санітарний стан дерев визначався згідно Санітарних правил в лісах України [6]. У вибіркочу санітарну рубку відбирались дерева тільки IV, V та VI категорій, тобто відмираючи, відповідно свіжий та старий сухостій.

Основні результати досліджень. Протягом 2015–2017 рр. науковцями ДП «Вінницька ЛНДС» було проведено обстеження насаджень у 8 парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення Вінницької області.

Історична довідка обстежених об'єктів представлена в таблиці [7].

Таблиця

Характеристики парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Вінниччини

№ з/п	Назва ППСМ	Період за-снування	Рік на-дання статусу	Площа, га	Кількість видів ро-слин	Ландшафтна основа
1	"Антопільський парк" (Томашпільський р-н,)	80-ті роки XVIII ст.	1972	27,00	35	лісовий ландшафт
2	"Верхівський парк" (Тростянецький р-н,)	1891	1960	25,00	68	лісовий ландшафт
3	"Немерчанський парк" (Му-ровано-Куриловецький р-н)	1886	1960	20,00	42	лісовий ландшафт
4	"Немирівський парк" (м. Немирів)	1894	1960	76,87	112	лісовий ландшафт
5	"Ободівський парк" (Тростянецький р-н)	70-ті роки XIX ст.	1960	17,00	58	лісовий ландшафт
6	"Парк ім. 50-річчя Жовтня" (Хмільницький р-н)	1967	1987	20,00	50	агроланд-шафт
7	"Парк ім. Леніна" (Хмільницький р-н)	1968–1970	1982	55,00	120	лісовий ландшафт
8	"Чернятинський парк" (Жмеринський р-н)	поч. XIX ст.	1960	31,00	65	лісовий ландшафт

В ході інвентаризації в усіх паркових насадженнях були виявлені дерева або групи дерев, що втратили естетичну цінність, привабливість та перебувають на різних стадіях всихання та дигресії. Насамперед це дерева першого ярусу, які досягли своєї вікової межі і перейшли у стадію відмирання. Для них характерним є часткове, або повне всихання стовбура, опадання кори, наявні сліди ураження хворобами, шкідниками та патогенними грибами. Серед інших пошкоджень домінують всихання гілок 1-го та 2-го порядків, стовбурові гнилі. Значна кількість дерев має певні ушкодження внаслідок дії стихійних природних явищ (вітровали, буреломи, сніголами, морозо-

бій). Так, із 189 дерев незадовільного санітарного стану, відібраних в Немерчанському парку 28,6% дерев мають нахил стовбура більше 30° ; у 7,5% дерев зламано більше $2/3$ крони, близько 7,0% дерев – торчі висотою 1–5 м. В Антопільському парку кількість дерев зі зламаним стовбуром від загальної кількості відібраних в санітарну рубку дерев становить 20,3%. В парку ім. В.І. Леніна м. Хмільник із 97 аварійних, сухостійних дерев 15,5% мають нахил стовбура від вертикальної осі більше $20-45^\circ$.

Значна кількість швидкоростучих дерев (тополя, біла акація, береза, верба), з досягненням віку старіння стають схильними до ураження різноманітними хворобами та шкідниками. Наслідком стовбурових гнилей та інших хвороб цих деревних порід є масове ураження омелою білою (*Viscum album* L.). Найбільший відсоток незадовільного стану швидкоростучих дерев відмічено у Немерченському (26,0%) та Чернятинському (22%) парках (рис. 1).

Рис. 1. Заселеність дерев омелою білою в заповідних парках Вінниччини

У зв'язку з неправильним формуванням деревних асоціацій в минулому, а також несвоєчасним проведенням рубок догляду, які призвели до захаращення території парків, відбулося пригнічення менш стійких видів дерев іншими, більш стійкими. В наслідок чого відмирають кущі та дерева нижнього ярусу. Цей процес характерний для всіх парків, але особливо виражений в насадженнях Немерчанського парку.

В результаті надмірної заселеності окремих частин парків деревно-чагарниковою рослинністю відбувся процес природного зрідження, який супроводжувався масовим відпадом дерев і подальшим їх вегетативним відновленням. Тому сьогодні в більшості парків можна спостерігати масу дерев ясена звичайного, граба звичайного та липи дрібнолистої 2-ї та 3-ї генерації росту, які мають низький рівень

біологічної стійкості через їх вегетативне походження. Такі дерева зазвичай інтенсивно пошкоджуються фітопатогенними хворобами та стають осередками їх поширення на інші здорові дерева.

В XIX–XX ст. при формуванні парків Вінницької області широко використовували хвойні породи, серед яких перевагу надавали ялині європейській та сосні звичайній. В сучасних умовах зміни клімату та антропогенного навантаження ялина почала масово всихати. В уражених насадженнях (алейні або групові паркові посадки) формуються стійкі вогнища масового розмноження короїдів та інших стовбурових шкідників, що призводить до їх деградації, яка полягає у зниженні життєздатності дерев, зменшенні приросту деревини, розладнанні деревостанів, зниженні рівня виконання середовищотвірних функцій. Найбільшу кількість сухих та всихаючих дерев ялини європейської було виявлено в парку ім. В.І. Леніна, розташованого в межах центрального військового клінічного санаторію «Хмільник» – 108 дерев. 87 шт. зафіксовано в парку ім. 50-річчя Жовтня, що знаходиться на території санаторію Південно-Західної залізниці «Медичний центр реабілітації залізничників» м. Хмільника. В інших парках кількість пошкоджених дерев ялини європейської була в межах 10 одиниць.

На території Немирівського парку внаслідок досягнення віку стиглості, процес деградації та відмирання спостерігається у 15 одиниць сосни звичайної і лише у 2 одиниць ялини європейської (рис. 2).

Рис. 2. Всихання ялини європейської в заповідних парках Вінниччини

Отже, згідно з проведеним санітарним обстеженням парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення Вінницької області протягом 2015–2017 рр. у вибіркову санітарну рубку було відведено близько 1317 дерев, із них 189 одиниць в Немер-

чанському парку, 141 дерево в Немирівському парку, 194 дерева в парку ім. В.І. Леніна, 313 – в Ободівському парку, 148 – в Антопільському парку, 86 – у Верхівському парку, 132 – у Чернятинському парку, 114 – в парку ім. 50-річчя Жовтня.

Висновки. Вивчення сучасного стану парків-пам'яток садово-паркового мистецтва Східного Поділля обумовлено рядом причин, головними з яких є їх таксономічна та фітоценотична деградації, пов'язані з віковими характеристиками деревної рослинності та відсутністю належних та своєчасних доглядів, без яких ландшафтні композиції втрачають свій мистецький характер, перетворюючись на розладнані лісові насадження.

Відновлення парків повинно проводитись комплексом методів: реставрація найбільш цінних елементів ландшафтів, консервація дерев та чагарників, що підлягають охороні, адаптація всього паркового комплексу до сучасних умов.

З огляду на проведені дослідження в більшості парків доцільно провести: термінове вирубування аварійних та сухих дерев першого ярусу, які є нестійкими та є загрозою для відвідувачів парку; вирубування дерев другого та третього ярусів, які відмерли або перебувають на стадії відмирання і знижують естетичну привабливість деревних асоціацій та є малоцінними деревними породами або інтродуцентами (тополя біла); вирубування усіх дерев із значним пошкодженням фітопатогенами, зокрема омелою та гнилями, які є джерелом розповсюдження хвороб деревних насаджень та можуть значно вплинути на стан здорових дерев.

З метою забезпечення підвищення рекреаційних, естетичних та науково-пізнавальних функцій деревних асоціацій рекомендуємо відновлювати паркові насадження на засадах лісової типології (створення насаджень, які відповідають типу лісу свіжа грабова діброва) та розширити асортимент деревних порід шляхом висаджування цінних інтродукованих видів, які є акліматизованими для даних лісорослинних умов. З цією метою доцільним є створення групи інтродуцентів хвойних видів: сосна чорна (*Pinus nigra* Arn.), ялиця біла (*Abies alba* Mill.), сосна веймутова (*Pinus strobus*, L.), сосна кедрова європейська (*Pinus cembra*, L.), дугласія (*Pseudotsuga Mirb.*), гінкго дволопатево (*Ginkgo biloba* L.); та групи листяних деревних порід: бук лісовий (*Fagus sylvatica* L.), магнолія (*Magnolia grandiflora* L., *Magnolia kobus* Thunb.), тюльпанове дерево (*Liriodendron tulipiferum* L.), сакура (*Cerasus serrulata* Lindl.), багряник японський (*Cercidiphyllum japonicum* S.), катальпа звичайна (*Catalpa bignonioides*) та ін.

1. Ландшафтна реконструкція городських садів і парків / Бондарь Ю. А., Абесінова Н. П., Никитина Е. Н. і др. Київ : Будівельник, 1982. 60 с.
2. Гамалія К. М. Садово-паркове мистецтво від прадавніх часів до епохи Просвітництва: історіографія та джерельна база. *Вісник Київськ. націон. ун-ту культури і мистецтв. Мистецтвознавство*. 2006. Вип. 14. С. 4–7.
3. Дудин Р. Б. Консервація, реставрація та реконструкція садово-паркових об'єктів : конспект лекцій для студентів. Львів, 2006. С. 87.
4. Заповідна справа в Україні : навч. посібник / за загальною редакцією М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка. К. : 2003. 306 с.
5. Заповідні об'єкти Вінниччини / за загальною редакцією О. Г. Яворської. Вінниця : Велес, 2005. 104 с.
6. Санітарні правила в лісах України. Київ, 2016. 11 с.
7. Сиплива Н. О. Структурний аналіз раритетної дендрофлори парків Вінницької області. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.5. С. 39–42.

REFERENCES :

1. Landshaftnaia rekonstruktsiia horodskikh sadov i parkov / Bondar Yu. A., Abesynova N. P., Nykytyna E. N. y dr. Kiev : Budivelnyk, 1982. 60 s.
2. Hamaliia K. M. Sadovo-parkove mystetstvo vid pradavnikh chasiv do epokhy Prosvitnytstva: istoriografiiia ta dzherelna baza. *Visnyk Kyivsk. Natsion. un-tu kultury i mystetstv. Mystetstvoznavstvo*. 2006. Vyp. 14. S. 4–7.
3. Dudyn R. B. Konservatsiia, restavratsiia ta rekonstruktsiia sadovo-parkovykh obiektiv : konspekt lektsii dlia studentiv. Lviv, 2006. S. 87.
4. Zapovidna sprava v Ukraini : navch. posibnyk / za zahalnoiu redaktsiieiu M. D. Hrodzynskoho, M. P. Stetsenka. K. : 2003. 306 s.
5. Zapovidni obiekty Vinnychchyny / za zahalnoiu redaktsiieiu O. H. Yavorskoi. Vinnytsia : Veles, 2005. 104 s.
6. Sanitarni pravyla v lisakh Ukrainy. Kyiv, 2016. 11 s.
7. Syplyva N. O. Strukturnyi analiz rarytetnoi dendroflory parkiv Vinnytskoi oblasti. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2009. Vyp. 19.5. S. 39–42.

Рецензент: д.с.-г.н., професор Клименко М. О. (НУБГП)

Yelisavenko Yu. A., Research Fellow, Smashniuk L. V., Research Fellow, Vasylevskiy O. H., Candidate of Agricultural Sciences (Ph.D.), Senior Research Fellow (State Enterprise "Vinnytsia Forest Research Station", Vinnytsia)

PARK MONUMENTS OF LANDSCAPE ART OF EAST PODILLYA AS CENTERS OF THE REGIONAL ECOLOGICAL NETWORK

The article is devoted to the study of the ecological state of park-monuments of landscape architecture of the Vinnytsia region as objects of conservation of biodiversity. Based on field studies conducted in the

network of park-monuments of landscape gardening in the Vinnytsia region, it has been established that most of them have an unsatisfactory and critical ecological status, which is an important issue for the formation of a regional ecological network. The reasons for changing the state of park-monuments of landscape garden art in the region are established.

Keywords: park-monuments of garden-park art, nature reserve fund, regional ecological network, biodiversity, preservation, restoration, Eastern Podillya.

Елисавенко Ю. А., научный сотрудник, Смашнюк Л. В., научный сотрудник, Василевский О. Г., к.с.-х.н, старший научный сотрудник (ГП «Винницкая лесная научно-исследовательская станция», г. Винница)

ПАРКИ-ПАМЯТНИКИ САДОВО-ПАРКОВОГО ИСКУССТВА ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ КАК БИОЦЕНТРЫ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ СЕТИ

Статья посвящена исследованию экологического состояния парков-памятников садово-паркового искусства Винницкой области как объектов сохранения биоразнообразия. На основе проведенных полевых исследований в сети парков-памятников садово-паркового искусства на территории области было установлено, что большинство из них имеют неудовлетворительное и критическое экологическое состояние, что является важной проблемой для формирования региональной экосети. Установлены причины изменения состояния парков-памятников садово-паркового искусства региона.

Ключевые слова: парки-памятники садово-паркового искусства, природно-заповедный фонд, региональная экосеть, фиторазнообразия, сохранение, восстановление, Восточное Подолье.
